

CYCERON Marek Tulliusz (Marcus Tullius Cicero) — polityk, filozof, prawnik, mówca, tłumacz, poeta, ur. 3 I 106 przed Chr. w Arpinum (ok. 100 km na wschód od Rzymu), zm. 7 XII 43 przed Chr. w Formianum.

C. pochodził z rycerskiego rodu Tulliuszów, w którym jednak nikt wcześniej nie piastował wyższych urzędów. W 97 C. przeniósł się do Rzymu, gdzie studiował prawo, filozofię i wymowę. W 80 wygłosił pierwszą mowę (w obronie Roscjusza z Amerii). W 79 wyruszył w podróż po Azji Mniejszej, a na Rodos kontynuował naukę wymowy. W 77 wrócił do Rzymu. W 75 pełnił urząd kwestora na Sycylii, rok później został senatorem, a w 70 — edylem. W następnym roku i w 66 był pretorem, a w 63 został konsulem, wtedy też wygłosił słynną mowę przeciwko Katylinie. W 58, atakowany przez wrogów politycznych, udał się na dobrowolne wygnanie do Macedonii. Po roku wrócił i ponownie zasiadł w ławach senatu. Na przełomie lat 51–50 był prokonsulem w Cylicji, po roku wrócił do Rzymu i w konflikcie z Cezarem stanął po stronie Pompejusza. Po klęsce tego ostatniego C. aż do śmierci znajdował się w defensywie politycznej, wówczas jednak przeżywał najintensywniejszy rozkwit pracy literackiej. W 44 został zaatakowany przez Antoniusza za to, że nie chciał oddać boskiej czci Cezarowi, a w następnym roku został zamordowany na rozkaz Antoniusza.

Podstawowe dzieła C.: *Opera omnia*, wyd. C. F. Müller, G. Friedrich (I–XV, L 1878); *Marci Tulli C. scripta quae manserunt omnia* (I–XLVIII, L 1923–1958). W języku pol. wydano: *Dzieła M. T. Cyclerona* (I–VII, Pz 1870–1879); *Wybór pism naukowych* (Wr 1954); *Mowy wybrane* (Wwa 1960); *Pisma filozoficzne* (I–IV, Wwa 1960–1963); *Wybór listów* (Wr 1962); *Sen Scypiona* (Łódź 1994); *Katon starszy o starości* (Kr 1995); *Mowy przeciwko Katylinie* (Wwa 1996, 1999²); *Leliusz o przyjaźni* (Kr 1997); *O państwie. O prawach* (Kęty 1999).

Filozofią dominującą w czasach C. był stoicyzm (Średnia Stoa), łączący w sposób eklektyczny tradycje Platona, Arystotelesa, stoików i sceptyków. Kontakt z filozofią miał C. najpierw za pośrednictwem stoika Diodotusa, poglądy epikurejczyków poznał za pośrednictwem Fajdrosa i Zenona z Sidon. W Rzymie uczęszczał na wykłady Filona z Laryssy (88), kierownika Akademii Platońskiej, który skłaniał się ku sceptycyzmowi, w Atenach słuchał Antiocha z Askalonu, kolejnego kierownika Akademii (79–77). Dwaj ostatni byli twórcami tzw. Nowej Akademii. Pośredni wpływ na poglądy C. wywarli stoicy: Diogenes Babilończyk, Antypater z Tarsu, Panajtios z Rodos, Posejdonios z Apamei. C. poznał też poglądy perypatetyków, słuchając Staseasa z Neapolu i Kratypa z Mityleny. Z epikureizmem C. zaznajomił się jeszcze w czasach młodości, kiedy był to kierunek bardzo popularny, znany z pism łac. Gajusza Amafiniusza.

C. ceniony jest zwł. jako mówca, a nie jako filozof; w XIX w. uchodził wręcz za filozoficznego dyletanta (F. W. Schlegel) i co najwyżej — za dobrego popularyzatora. Pod koniec XX w. podjęto jednak próbę rehabilitacji C. jako filozofa z uwagi nie tyle na oryginalność, co na dużą kulturę filozoficzną (miał rozległą wiedzę, choć bez znajomości oryginalnych dzieł gr.) i rolę w przekazaniu dziedzictwa filozoficznego za łac. pośrednictwem.

Większość dzieł filozoficznych napisał C. pod koniec życia: *De oratore* (55) (*O mówcy*); *De re publica* (54–51) (*O państwie*); *De legibus* (*O prawach*) (52–51); *Brutus* (46); *Orator* (*Mówca*) (46); *De optimo genere oratorum* (*O najlepszym rodzaju mówcy*) (46); *Paradoxa Stoicorum* (*Paradoksy stoickie*) (46); *Consolatio* (*Pocieszenie*)

(zagubione) (45); *Hortensius* (*Hortensjusz*) (zagubione) (45); *Catullus* (zagubione) (45); *De finibus bonorum et malorum* (*O najwyższym dobru i złu*) (45); *Academicorum libri* (*Księgi akademickie*): *Academica priora* — *Lucullus*, *Academica posteriora* (45); *Tusculanae disputationes* (*Rozmowy Tuskulańskie*) (45); *De natura deorum* (*O naturze bogów*) (45); *De divinatione* (*O wróżbiarstwie*) (44); *Cato maior de senectute* (*Kato Starszy o starości*) (45); *De fato* (*O przeznaczeniu*) (44); *Laelius de amicitia* (*Leliusz o przyjaźni*) (44); *De gloria* (*O sławie*) (zagubione) (44); *Topica* (*Topiki*) (44); *De officiis* (*O powinnościach*) (44); ponadto C. przełożył platońskie dialogi: *Timajosa* (frg. poprzedzony wstępem) oraz *Protagorasa*, a także napisał dzieło *De virtutibus* (*O cnotach*) (zagubione) i *Partitiones oratoriae* (*Kategorie retoryczne*) (daty powstania niepewne).

Filozofię, zgodnie z tradycją gr., określa C. jako umiłowanie mądrości, mądrość zaś najczęściej pojmuje po stoicku — jako znajomość spraw boskich i ludzkich. Wiedza ta nie jest czysto teoretyczna, lecz ma pomóc we właściwym postępowaniu, jakim jest postępowanie zgodne z naturą. Filozofia dzieli się na: etykę, fizykę i dialektykę; podział i praktyczne ukierunkowanie filozofii jest typowe dla stoicyzmu, jednak C. pod wpływem Arystotelesa doceniał wagę poznania dla samej prawdy i w dialogu *Hortensjusz* przyznawał, że tylko mądrość może być przedmiotem naszego ostatecznego pragnienia, reszta natomiast (różne cnoty) jest wynikiem potrzeb, niezbędnych w życiu doczesnym.

Cały wszechświat jest bóstwem obdarzonym duszą i zmysłami. We wszechświecie istnieją niezliczone światy, które powstają i giną. Człowiek, złożony z duszy i ciała, stanowi część bóstwa, przy czym najbliższy boskości jest ludzki rozum. Dusza ludzka jest pochodzenia boskiego i jest nieśmiertelna. Natura, będąca źródłem całego wszechświata, przenika go od wewnątrz i działa w sposób racjonalny. Działanie natury wyraża się w prawie naturalnym, które jest racjonalne i pierwotne, i na nim opierać się powinno zarówno ludzkie postępowanie, jak i funkcjonowanie państwa. Człowiek doskonali swoją naturę poprzez cnoty. Ideałem jest osiągnięcie „humanitas”, skupiające w sobie zarówno wewnętrzną kulturę duchową (zwł. gr.), jak i piękne ułożenie kontaktów z innymi ludźmi (przyjaźń i filantropia). Życie społeczne wynika z naturalnej potrzeby ludzkiej. Najlepszym ustrojem jest ustrój republikański, pojęty jako forma ustroju mieszanego. Państwo opierać się musi na sprawiedliwości, której podstawą jest prawo naturalne; prawo stanowione niezgodne z prawem naturalnym jest gwałtem, a nie prawem. C. wyróżnił 5 inklinacji naturalnych, będących podstawą dla prawa naturalnego: inklinacja do zachowania życia, do przekazywania życia, do szukania prawdy, do przewodzenia przez tych, którzy znają prawdę, do porządku (*De officiis*, I 4, 11–15); uważał, że państwo sprawiedliwie urządzone jest ze wszystkich rzeczy na Ziemi najmilsze Bogu, tymże jest też ofiarne poświęcenie dla ojczyzny. Słowo „religia” oznacza odczytanie (re-legere) ze wszechświata obowiązków względem Boga. Jest jedno bóstwo, które w różnych kulturach jest rozmaicie określane. Religie przybierające postać religii państwowej, poetyckiej i filozoficznej powinny się uzupełniać (*De natura deorum*). Ideał człowieka to mędrzec, który za pomocą mowy rządzi narodami, stanowi prawa, karci złych, broni dobrych, sławi wybitnych, udziela rad, zachęca do uczciwości, powstrzymuje od występków, pociesza strapionych, przypomina zasługi wielkich, piętnuje czyny niegodziwych (*De legibus*, I 24, 62).

Zasługi C. dla filozofii polegają na tym, że był on pierwszym, który na tak dużą skalę przedstawił filozofię po łac. („Itaque mihi videris Latine docere philosophiam et ei quasi civitatem dare”, *De finibus bonorum et malorum*, 3, 40). Z uwagi na przyjętą formę dialogową, zabarwioną sceptycyzmem, prezentacja stoicyzmu była okazją do przedstawienia innych, rywalizujących kierunków filozoficznych. Filozoficzna forma dialogu stanowiła w języku łac. innowację, naśladowanie w większym stopniu Arystotelesa (którego dialogi filozoficzne zaginęły) i Heraklidesa z Pontu niż Platona; nawet C. uważał, że niektóre dialogi (zwł. *Academica posteriora*) nie mają precedensu w gr. filozofii. C. ma wielkie zasługi dla utworzenia łac. terminologii filozoficznej. Są to m.in. takie terminy, jak: *qualitas*, *individuum*, *ingenium*, *medietas*, *vacuum*, *moralis*, *proprietas*, *inductio*, *elementum*, *definitio*, *differentia*, *notio*, *comprehensio*, *infinite*, *appetitus*, *instantia*, *scientia*, *imago*, *species*. C. przypada też zasługa popularyzowania roli filozofii w życiu człowieka; szczególny wpływ wywarła krótka zachęta do filozofii — *Hortensjusz* — wzorowana na Arystotelesowskim *Protreptyku*. Dialog ten (zagubiony) oddziałł m.in. na św. Augustyna i mnicha Hermannusa Contractusa. Św. Augustyn cytuje C. w *Państwie Bożym* 130 razy, wspiera się filozofią C. w wyjaśnianiu doktryny chrześcijańskiej. Pierwszy podręcznik etyki chrześcijańskiej autorstwa św. Ambrożego (*De officiis ministrorum*) oparty został na dziele C. *O powinnościach*. C. jest też jednym z najczęściej cyt. autorów łac. (obok Seneki i Boecjusza) przez św. Tomasza z Akwinu, który zaczerpnął odeń m.in. definicję opatrności, cnoty, sprawiedliwości, prawa naturalnego oraz mądrości. Podziw dla C. odżył w renesansie, zwł. za sprawą Petrarci.

Bibliografia: T. W. Levin, *Six Lectures Introductory to the Philosophical Writings of C.*, C 1871; T. Zieliński, *C. im Wandel der Jahrhunderte*, L 1897, Da 1973⁶; T. Petersson, *C. A Biography*, Be 1920, NY 1963; J. C. Rolfe, *C. and His Influence*, Bs 1923, NY 1963; L. Laurand, *Cicero*, I-II, P 1933–1934, 1935–1938²; G. C. Richards, *C. A Study*, Lo 1935; V. Pöschl, *Römischer Staat und griechisches Staatsdenken bei C.*, B 1936; E. K. Rand, *C. in the Courtroom of St. Thomas Aquinas*, Miw 1946, 1968²; F. R. Cowell, *C. and the Roman Republic*, Lo 1948, Harmondsworth 1973⁵; H. A. Hunt, *The Humanism of C.*, Melbourne 1954; M. Ruch, *Le préambule dans les oeuvres philosophiques de C.*, P 1958; A. Michel, *Rhétorique et philosophie chez C.*, P 1960; W. Burkert, *C. als Platoniker und Skeptiker*, *Gymnasium* 72 (1965), 175–200; A. E. Douglas, *C. the Philosopher*, w: *Cicero*, Lo 1965, 1968³; W. Süß, *C. Eine Einführung in seine philosophischen Schriften*, Wie 1966; K. Bringmann, *Untersuchungen zum späten C.*, Göt 1971; R. J. Goar, *C. and the State Religion*, A 1972; C. B. Schmitt, *C. Scepticus. A Study of the Influence of the Academica in the Renaissance*, Hg 1972; W. Görler, *Untersuchungen zu C. Philosophie*, Hei 1974; E. Rawson, *C., a Portrait*, Lo 1975; N. Wood, *C. Social and Political Thought*, Be 1988; *C. Knowledge of the Peripatos*, Lo 1989; P. MacKendrick, *The Philosophical Books of C.*, Lo 1989; *C. the Philosopher*, Ox 1995.

Piotr Jaroszyński